

לקראת מהפך?

על הדיאלוג הלאומי בין הפתח לחמאס

דני רובינשטיין

הזירה הפוליטית הפלסטינית עברה בתקופה האחרונה זעזועים של ממש. ההודעה המשותפת של כינוס הפלגים הפלסטיניים בקהיר, באמצע מארס, הייתה הודעה ראשונה מסוגה, המעידה על יחסי כוחות חדשים בפוליטיקה הפלסטינית. תוצאות הזעזועים הללו אמורים להתברר בבחירות למועצה הנבחרת (המועצה המחוקקת – בטרמינולוגיה הפלסטינית), שהיא הפרלמנט של הרשות הפלסטינית, ביולי הקרוב. האם תנועת הפתח תמשיך לשלוט ברמה באש"ף ובשטחים הפלסטיניים או אולי תאבד חלק ניכר מכוחה לטובת תנועת החמאס? לכל שינוי במישור הפלסטיני הפנימי תהיה השפעה חשובה ביותר על המשא ומתן עם ישראל ועל סיכויי ההסדר המדיני. סקרי דעת הקהל בציבור הפלסטיני מעידים אמנם שרוב הציבור בשטחים מעדיף תוכנית מדינית של שתי מדינות לשני העמים, כלומר תוכנית המאמצת את גישת תנועת הפתח, אבל בכירי הפתח ופעילי התנועה הוותיקים נתפסים בשטחי הגדה ועזה כאנשים תאבי כוח ומושחתים. נראה שהציבור הפלסטיני מעדיף על פניהם את פעילי החמאס הנחשבים צנועים וישרים – לא בגלל עמדותיהם הדתיות והמדיניות אלא למרות עמדות אלה.

שהם מקבלים מאש"ף או מגורמים ערביים שונים. אפילו ארגון כמו "החזית העממית לשחרור פלסטין", שהיה בשעתו הארגון השני בגודלו באש"ף, אחרי הפתח, הוא כיום לא יותר מחבורה מצומצמת למדי של פעילים המקיימים בקושי את המפקדה הראשית שלהם בדמשק ואת הסניפים המקומיים בגדה המערבית ובעזה. בכל פעם שמתקיימת מות בשנים האחרונות בחירות בשטחים למועצות סטודנטים, לאיגודים מקצועיים או לוועדי עובדים, זוכים מועמדי החזית העממית בקולות בודדים בלבד. כך גם הפלגים הפלסטיניים האחרים.

כאשר בזירה הפוליטית הפלסטינית מדברים על רב-שיח בין הפלגים השונים, כמו זה שהיה לאחרונה בקהיר, מונים בדרך כלל 12 פלגים, ולפעמים גם 14. רובם של הפלגים הללו הם חזיתות וארגוני שמאל קטנים שהוקמו לפני שלושים שנה ויותר בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים ובמשך שנים היו חברים במסגרת הגג של אש"ף. לרוב הארגונים הללו אין כיום משקל פוליטי. בשני העשורים האחרונים הם איבדו את קהל התומכים, הגדול או הקטן, שהיה להם. מה שנותר מהם זוהי חבורה קטנה של עסקנים המנסים לשרוד באמצעות תמיכות כספיות

לפיכך רב-שיח בין הפלגים הפלסטיניים בעשר השנים האחרונות הוא בעצם דיאלוג; דו-שיח בין שני גורמים: תנועת הפתח, ותנועת ההתנגדות האסלאמית, החמאס. מאז שנות התשעים של המאה העשרים אלה שתי התנועות הגדולות והחשובות בציבור הפלסטיני. את שתיהן סובבים מעין לוויינים, כלומר תנועת קטנות יותר שבמידה מסוימת אפשר לומר שהן נספחות אליהן. למשל, את הפתח מלוות תנועת "פדא" של פורשי החזית הדמוקרטית, "חזית המאבק העממי" של ד"ר סמיר גושה ו"מפלגת העם" הקומוניסטית. את תנועת החמאס מלווה תנועת "הג'האד האסלאמי".

גם הכינוס האחרון שהתקיים בחסות המצרים בקהיר היה למעשה דו-שיח בין תנועת הפתח ובין החמאס, כאשר שאר הפלגים עומדים כמעט כצופים מהצד. ואולם לפני שמנסים לנתח את תוצאות המפגש הזה יש להגדיר ביתר דיוק בין מי למי התקיים הדיון העיקרי בקהיר. האם מדובר בדו-שיח בין הרשות הפלסטינית לבין החמאס, כפי שנאמר בכמה מהדיווחים, או במשא ומתן בין תנועת הפתח לחמאס, כפי שנאמר באחרים? הנציגים של הצדדים הם אותם אנשים, אבל יש חשיבות לתואר שהם נושאים בעת המשא ומתן. מחמוד עבאס (אבו מאזן) הוא יושב ראש הרשות הפלסטינית וכן ראש אש"ף ומנהיג תנועת הפתח (באופן רשמי פרוק קדומי הוא יושב ראש הוועד המרכזי של הפתח, אולם ברור לכל שאבו מאזן הוא מספר אחד בתנועה). אבל יש הבדל אם אבו מאזן מופיע במפגשים מסוג זה כראש הפתח, או כיושב ראש הרשות הפלסטינית. הסיבה לכך ברורה: דו-שיח בין הפלגים או בין הפתח לבין החמאס הוא עניין לגיטימי גם כשהוא נערך בחסות מדינה זרה.

אבל דו-שיח בין הרשות הפלסטינית, כלומר השלטון הפלסטיני בשטחים, לבין קבוצה או קבוצות פוליטיות מתוך השטחים בחסות מדינה זרה, זו כבר פרשה אחרת. אפשר לראות בה השפלה של השלטון הפלסטיני. לא מעט מהעיתונאים שסיקרו את מפגש קהיר ראו בו ביזיון לפתח.

גם אם ראשי החמאס נמנעו מלומר זאת במפורש, מהרגע הראשון של פעילותם הם נהגו כמי שמתכוונים להיות הנהגה חלופית לאש"ף

המפגש בקהיר היה תולדה של למעלה מעשר שנות משא ומתן בין הפתח לחמאס. בעוד שתנועת הפתח היא תנועה ותיקה, למעשה מפלגת השלטון של הלאומיות הפלסטינית כמעט ארבעים שנה, הרי תנועת החמאס היא תנועה צעירה יחסית. תנועת החמאס הגדירה את עצמה כתנועה פוליטית רק בחודשים הראשונים של האינתיפאדה הראשונה, כלומר בראשית שנת 1988, כאשר פרסמה את מצעה הרעיוני. היא קראה למצע זה בשם "האמנה האסלאמית", כמשקל נגד ל"אמנה הלאומית" המפורסמת של אש"ף. תנועת החמאס נוסדה כארגון דתי, אסלאמי, תוך שלילת אש"ף שנחשב ארגון לאומי חילוני. "ביום שאש"ף יאמץ את האסלאם כאורח חיים – נהיה אנחנו חייליו", הוכרז עם הקמת התנועה.

גם אם ראשי החמאס נמנעו מלומר זאת במפורש, מהרגע הראשון של פעילותם הם נהגו כמי שמתכוונים להיות הנהגה חלופית

לאש"ף. באינתיפאדה הראשונה (1987-1991) הם סירבו ליטול חלק במפקדה המאוחדת שהקימו הארגונים הקשורים לאש"ף. הם הציגו סדר יום מדיני שונה, הנוגד בתכלית את ההחלטות שקיבל אש"ף בקיץ 1988, שעיקרן קבלת החלטות האו"ם והכרה למעשה בזכות קיומה של מדינת ישראל.

סירובה של תנועת החמאס להכיר באש"ף כנציג בלעדי של העם הפלסטיני לא מנע מתנועה זו לנהל דיאלוג עם אש"ף. אחד המפגשים הראשונים והמעניינים בין נציגי החמאס והפתח התקיים בח'רטום בירת סודאן בינואר 1993, כלומר בתקופת הביניים של התהליך המדיני, בין ועידת מדריד (נובמבר 1991) להסכם אוסלו (ספטמבר 1993). במהלך דיאלוג זה הביעו נציגי החמאס נכונות להצטרף לאש"ף בשני תנאים עיקריים: הראשון, שאש"ף יחזור בו מהכרה בהחלטה 242, כלומר ישנה את מדיניותו הקוראת להסדר מדיני עם ישראל. והשני, שתנועת החמאס תקבל ייצוג של 40 אחוז בכל מוסדות אש"ף. יאסר ערפאת הגיב אז בכעס ואמר: "לא באתי לסודאן כדי למכור להם את אש"ף". נציג החמאס אברהים גושה ענה לו: "אנחנו הבענו נכונות להיכנס לאש"ף ולא להיות אלטרנטיבה לאש"ף".

חילוקי הדעות בין החמאס לפתח ביחס לישראל היו, ובמידת מה נשאר, עקרוניים. תנועת החמאס דוגלת בשחרור כל פלסטין שהיא, על-פי האמנה שניסחו, "אדמת וקף אסלאמי עבור דורות של מוסלמים עד יום הדין", ואסור לפיכך לוותר על שום חלק ממנה. לעומת זאת דוגל הפתח רשמית בעיקרון של שתי מדינות תוך פתרון בעיית הפליטים ו"השיבה". מבחינת הדרך להשגת המטרה, תנועת החמאס מצהירה שהפתרון היחיד הוא הג'האד והמאבק המזוין, ואילו

הפתח (ואש"ף) קיבלו החלטות המתנגדות לאליומות ולטרור.

יש גם הבדל משמעותי ברקע החברתי שממנו צמחו הפתח והחמאס. קרקע גידולו של הפתח הוא מחוץ לפלסטין, בביירות ובתוניס, באווירה השמאלנית-חילונית של שנות השישים, ואילו הרקע לפעילות החמאס הוא מקומי – מחנות הפליטים של עזה ואווירה מסורתית דתית הניזונה מתנועת האחים המוסלמים במצרים.

כשם שלפני עשר שנים ויותר נכשל בסו-דאן הדיאלוג הראשוני בין החמאס והפתח, כך נכשלו גם הדיאלוגים המאוחרים יותר בשנות התשעים. שיאה של המחלוקת בין החמאס לבין הפתח (או הרשות הפלסטינית) היה בשנים 1996-2000 כאשר מנגנוני הביטחון הפלסטיניים עצרו מאות מפעילי החמאס בגדה ובעזה וניסו לחסום את פעילות התנועה.

עימותי הדמים של אינתיפאדת אל-אקצה, שפרצו בסוף שנת 2000, שינו את התמונה. המתרחש בשטח והנסיבות המדיניות קירבו את שתי התנועות ואפשרו שוב דיאלוג ביניהן. כישלון התהליך המדיני החזיר את האופציה של המאבק האלים, ופעילי הפתח חזרו לשיטות מאבק של אלימות ופיגועים תחת כותרת של ארגון חדש בשם "גדודי חללי אל-אקצה". הם נקטו אף שיטות של פיגועי התאבדות, שהיו לפני כן נחלתם הב-לעדית של החמאס וקנאי האסלאם. במילים אחרות, בארבע וחצי השנים האחרונות נסוגו במידה רבה פעילי הפתח מעמדותיהם הקודמות וקיבלו עמדות הדומות לאלה של החמאס. גם האהדה הציבורית לחמאס גברה מאוד וכן עלתה התמיכה של דעת הקהל הפלסטינית בפיגועים בישראל.

חידוש המגעים בין החמאס והפתח

בשנות האינתיפאדה, וביתר שאת בחסות המצרים בשנת 2003, בא על רקע הצטברות יוקרה וכוח גדלים והולכים בתנועת החמאס. מי ששלל את פעולות החמאס בתקיפות – אך עם זאת ניסה להידבר עמם – היה מחמוד עבאס (אבו מאזן) שמונה לראש הממשלה הפלסטיני הראשון בקיץ 2003. מדיניותו הייתה ניסיון לשכנע את ראשי החמאס ואחרים, שהפיגועים, הפעולות האלימות ובלשונו "האינתיפאדה הצבאית" אינה מועילה לפלסטינים אלא ההפך, גורמת להם נזק קשה.

בדיאלוג בקהיר בחורף 2002 סירבו נציגי החמאס להסכים על מסמך משותף שהכינו המצרים בדבר הקפאת הפעילות המזוינת למשך שנה. ואולם מאמציו של אבו מאזן להידבר עם החמאס ולהגיע להבנה על הפסקת הפיגועים, נוסף על מדיניות החי-סולים והפגיעות של צה"ל בחמאס בעזה, הביאו לשינוי מסוים בעמדות החמאס. מכל מקום, בקיץ 2003 הושגה הבנה על "הודנה", הפסקת אש זמנית, תוך הצגת תנאים ברורים מצד החמאס. התנאים היו:

תחושת הניצחון והכוח של החמאס מסייעת לראשי התנועה לאמץ עמדות גמישות יותר במחשבה, שעכשיו נוצרה בעבורם אפשרות להשיג את המטרה הנכספת של שליטה בתנועה הלאומית הפלסטינית

שישראל תחדל להרוג אזרחים פלסטינים, תפסיק את הפשיטות לשטחים הפלסטינים ותשחרר אסירים.

ה"הודנה" של אבו-מאזן מקיץ 2003 קרסה, כמו גם ממשלתו קצרת הימים. הדיאלוג בין הצדדים התחדש באופן נמרץ רק אחרי מות ערפאת ואחרי בחירתו של אבו מאזן ליושב ראש הרשות. הפעם האווירה בדיאלוג הייתה שונה, וכך גם התוצאה בק-היר במאוס 2005 – הפסקת אש והסכמה על מסמך משותף.

מה גרם לשינוי באווירה בין החמאס לאש"ף? האם מות ערפאת, ואולי חיסול שלושה מחמשת בכירי החמאס בעזה (השלושה שחו-סלו הם השיח אחמד יאסין מייסד החמאס, הד"ר עבד אל-עזיז אל-רנתיסי, והמהנדס איסמעיל אבו שוב, והשניים שנתרו הם ד"ר מחמוד אל-זהאר, שניצל מניסיון התנקשות ונבחר לראש התנועה בעזה, והשיח איסמעיל הנייה)? לשינוי באווירה גרמו גם נסיבות בינלאומיות ואזוריות. הטרור האסלאמי שהפך לאיום קשה ברבות ממדינות העולם, המלחמה בעיראק והדרישה האמריקנית והמערבית לדמוקרטיזציה ולרפורמות בעו-לם הערבי. ייתכן מאוד שהאירועים בלבנון ובסוריה (במאוס 2005) השפיעו במידה רבה על הנהגת החמאס, שמרובה בדמשק.

כל אלה גרמו מן הסתם לחמאס לשנות במשהו את עמדותיו הנוקשות. ואולם חשוב לצרף לכך גורם נוסף והוא תוכנית ההתנתקות של ראש הממשלה אריאל שרון. מבחינתם של רוב הפלסטינים, ובוודאי מנקודת ראותם של פעילי החמאס, ממשלת שרון קיבלה את תוכנית ההיתקות רק בגלל המאבק הפלסטיני האלים. מבחינתם זהו ניצחון פלסטיני גדול. כל סקרי דעת הקהל בשטחים מצביעים על גישה זו, ההולכת ומתחזקת ככל שבישראל גוברת פעילותה של האופוזיציה להיתקות. דוברי הימין הישרא-לי, הנאבק בתוכנית, והדוברים הפלסטינים

שותפים להערכה שזוהי נסיגה ישראלית, שזוהי התקפלות, עקירה של יישובים והשפלה לאומית לישראל.

תחושת הניצחון והכוח של החמאס מסייעת לראשי התנועה בארץ ובחו"ל לאמץ עמדות גמישות יותר במחשבה שעכשיו נוצרה בעבורם אפשרות להשיג את המטרה הנכספת של שליטה בתנועה הלאומית הפלסטינית, ואולי גם ברשות המנהלת את שטחי הגדה ועזה. אם בסודאן בשנת 1993 דרשו מנהיגי החמאס לשנות את המדיניות הפלסטינית ולקבל 40 אחוז מהמושבים בכל

הצלחה של החמאס בבחירות בשטחים ביולי תאפשר להם להיכנס בתרועת ניצחון גם למוסדות אש"ף. אם תתאמת תחזיתם ניווכח בקרב במהפך של ממש בזירה הפוליטית הפלסטינית

מוסדות אש"ף, וערפאת לעג להם – עכשיו יש להם סיכויים להגיע לכך. מה שמאשר את תחושתם בדבר הסיכוי להגיע להנהגה הוא שיריביהם באש"ף איבדו את ערפאת, המנהיג והסמל שלא היה לאיש סיכוי להרחיקו, ושהאדה לחמאס גדלה והולכת, ואדה זו נובעת בין השאר מכך שהציבור בשטחים מואס בשחיתות של הנהגת הרשות

והפתח. המריבות הפנימיות בתוך הפתח, בין הוותיקים אנשי תוניס, השולטים בוועד המרכזי של התנועה, לבין הצעירים בוגרי האינתיפאדה הראשונה ויוצאי בתי הכלא בישראל, רק מעודדים את פעילי החמאס ומבהירים להם שמטרתם נראית במרחק נגיעה. על רקע זה באו לאחרונה מערכות הבחירות לחלק מהעיריות והמועצות המקומיות בגדה ובעזה ואיששו את תקוות החמאס. הצלחתם של מועמדי החמאס בבחירות הללו (שנערכו בכמה שלבים) הייתה מרשימה.

זהו אפוא הזמן הנראה מתאים להנהגת החמאס ולפעילי התנועה להפוך בהדרגה למפלגה פוליטית שסיכוייה טובים להיות גורם מכריע בפוליטיקה הפלסטינית. על רקע זה, לא ההסכמה על הפסקת אש שהושגה לאחרונה בקהיר היא ההתפתחות החשובה, אלא ההכנות של החמאס להשתתף בבחירות למועצה הנבחרת, שהיא הפרלמנט הפלסטיני בשטחים, שאמורות, כאמור, להתקיים ביולי. ב-1996 לא הסכימו ראשי החמאס (ותנועות האופוזיציה האחרות) להשתתף בבחירות שנערכו אז משום שהן נערכו על בסיס הסכמי אוסלו הפסולים בעיניהם מכול וכול. גם בבחירות האחרונות ליושב ראש הרשות, שבהן נבחר אבו מאזן, סירבה תנועת החמאס להשתתף.

במסגרת הדיאלוג בין החמאס לפתח וההבנות שהושגו בקהיר יחולו שינויים במתכונת הבחירות ביולי. הן לא ייערכו רק

בשיטה האזורית, המקנה יתרון למפלגה הגדולה, אלא בשילוב של שתי שיטות כנראה; מחצית חברי המועצה ייבחרו במחוזות, והמחצית האחרת בשיטה שכל הארץ היא אזור בחירה אחד. נציגי הפתח מנסים להתמקח עם אנשי החמאס על השיטה, ועדיין לא נפלה הכרעה. לאחרונה הציע אבו מאזן לאמץ שיטת בחירות הדומה לשיטה הישראלית, אולי מתוך מחשבה שהציבור הפלסטיני שברובו איננו דתי אדוק ואינו תומך בעמדות המדיניות של החמאס יעדיף את המצע המדיני של תנועת הפתח ויסלח לפעיליה על נוהגיהם השרירותיים והמושחתיים. כך או כך, ייתכן מאוד שהפתח המסוכסך והשסוע עתיד לספוג בבחירות מכה של ממש. בין הצדדים יש הבנה שתוצאות הבחירות הללו יהיו מפתח גם לחלוקה חדשה של ייצוג התנועות השונות במוסדות התנועה הלאומית, קרי אש"ף. פירוש הדבר, שהצלחה של החמאס בבחירות בשטחים ביולי תאפשר להם להיכנס בתרועת ניצחון גם למוסדות אש"ף. אם תתאמת תחזיתם ניווכח בקרב במהפך של ממש בזירה הפוליטית הפלסטינית. בשבועות שנותרו עד יולי ספק אם המדיניות הישראלית יכולה להשפיע במשהו על תוצאות הבחירות ולמנוע את התייצבות החמאס כגורם רשמי השותף בשלטון הפלסטיני. אם תתגשם תחזית זו נהיה עדים אולי להתמודדות ישראלית-פלסטינית קשוחה ואלימה משידענו עד כה.

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים מביע את תודתו העמוקה

למרטין ג' וויטמן

על תרומתו להוצאתו לאור של עדכון אסטרטגי.